

שירת התורה

בין ציוריו של מיכלאנג'לו בקפלה סיסטינה שבוותיקן בולטות כמה דמויות נשיות, הסיבילות, מעין נביאות אליליות. בספרים שיוחסו להן, חיפשו הכוהנים הפגניים את המפתח לניחוש העתיד. בימי הבית השני ובתקופה הראשונה שאחרי החורבן, התפתחה ספרות "סיבילית" שלמה כחלק של פולמוס תרבותי בין עמים ותרבויות. גם היהודים השתתפו באופן פעיל בפולמוס זה, וחברו ביוונית ספרי חזון, בהם הם שמו בפיהן של הסיבילות, מעין בלעם נשיות, דברי תוכחה נגד האלילות ומנהגיה (כולל האנטישמיות!). בכתבים אלה, חזו הסיבילות את נפילת הפגניות והציגו את היהדות בפני העולם. רק כמה מכתבים אלה השתמרו, והם מובאים באוספי הספרים החיצוניים, למשל בכרך החזיונות שבתרגומו של א"ש הרטום. במבוא לחזיונות הסיבילות העיר דוד פלוסר ע"ה, שמאוחר יותר "הנוצרים נהנו מפרי עמלם של המחברים היהודיים. אבות הכנסייה יכלו לצטט את דברי הנבואה האלילית, כביכול, כהוכחה לאמיתות האמונה בא-ל אחד". הנוצרים הוסיפו ספרים כדי להפיץ את דעתם אך גם הוסיפו קטעים נוצריים לסיבילות היהודיות. מתוך כך זכו הסיבילות להיכלל בציוריו של מיכלאנג'לו, ולשכון כבוד בלב הוותיקן.

חזון הסיבילה השלישית

מבין חיבורי הסיבילות ששרדו, שלושה הם ללא ספק יהודיים: חזיונות הסיבילה השלישית, הרביעית והחמישית. מדברי הסיבילה השלישית (כט-מא) רוצה אני להביא כמה קטעים מרכזיים בהם היא מציגה את היהדות קבל העמים. בפתחת דבריה מביעה הסיבילה את עיקרי ביקורתה על העולם הקלאסי, הנערץ על החכמים מאז הרנסנס: "הוי זרע שמח על הדם, רמאי ורשע, זרע אנשים חטאים משקרים בעלי שתי לשונות ומדות רעות, מנאפים... הוגי מרמה, אשר בלבם שיגעון רשע".

בשלוש דרישות יסודיות מוצגת היהדות, דרישות המהוות שלושה מוקדים במאבק נגד ביטויי היסודיים ביותר של היצר הרע. המוקד הראשון הוא המאבק נגד עובדי האלילים "ואינכם עובדים, אינכם יראים את א-להים... ומשתחווים לרמשים ועובדים לחתולים ולפסילים אילמים מאבן ומעץ". האלילות אינה מאפשרת לאדם למצוא את א-להי האמת, מתוך כך הם "יושבים לפני דלתות מקדשים בלי א-ל". ביטול האלילות פירושה גם ביטול הבלי הניחוש, אחד מתאווותיו הגדולות של האדם. בני אברהם "לא ישעו אל מרוצת השמש והירח בסיבובים... ולא אל ציפורי הקוסמים, ולא למנחשים ולא לחוברי חבר ולא לחרטומים ולא אל ניכלי דברי האיוולת של האובות, ולא ידרשו אל הכוכבים לפי דרכי הנחש של הכשדים... כי כל אלה מעשי מרמה הם, ולהם ידרשו בכל יום אנשים כסילים, אנשים אומללים" (רכא-רל). המוקד השני מצוי בכבוד לקדושת המשפחה שמשמעותו מאבק בניאוף

ובמנהגים המיניים הרווחים בעולם העתיק, שכמובן רחוקים מאתנו היום: "זכר אל זכר יקרב וישימו את הבנים בבתי בושת". (קפה-קפו), הסיבילה דורשת מהאנושות לכבד את קדושת המיניות: "יזכרו בני האדם את המיטה הקדושה(!) ולא ישכבו בטומאה ילדים כאשר עושים הפניקים, המצרים, הלטינים ואנשי יוון רחבת הידיים ועמים רבים אחרים, מן הפרסים והגלטים ומכל אסיה העוברים על תורת א-ל חי הקדושה". 'תורת א-ל חי' זו הוא המוסר הבסיסי המחייב את האנושות כולה (תקצו-תר).

המוקד השלישי של היהדות הוא החברתי. כאן מצוי הבדל יסודי בין ירושלים לרומא, שאנשיה "שודדים לעצמם אין להם בושת. כי אין אחד העשירים ובעלי ההון נותן חלק לאחר". בדברי הסיבילה נוכחת רוחה של פרשתנו, פרשת בהר: "אל תזנו איש את אחיו... והאָרץ לא תמָכר לַצִּמְתָּת כִּי לִי הָאָרֶץ - כִּי גֵרִים וְתוֹשָׁבִים אַתֶּם עַמִּי... כִּי יָמוּךְ אַחִיד וּמָטָה יָדוֹ עַמֶּךָ וְהִחַזְקָתָּ בּוֹ גֵר וְתוֹשֵׁב וְחִי עִמָּךְ... אֶל תִּקַּח מֵאִתּוֹ נֶשֶׁךְ וְתִרְבִּית... וְחִי אַחִיד עִמָּךְ... לֹא תַעֲבֹד בּוֹ עֲבֹדֶת עֶבֶד, כְּשֶׁכִּיר כְּתוֹשֵׁב יִהְיֶה עִמָּךְ... כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים".

מהו עושק?

בעקבות 'יהדות ומהפכה' אחד מעיוניו של עמנואל לוינס (תשע קריאות תלמודיות, עמ' 117 ואי) קראתי שוב את המשנה הפותחת את הפרק השביעי של מסכת בבא מציעא: "השׁוֹכֵר אֶת הַפּוֹעֵלִים וְאָמַר לָהֶם לְהִשָּׁכֵּם וּלְהַעֲרִיב, מְקוֹם שֶׁנִּהְיָגוּ שֶׁלֹּא לְהִשָּׁכֵּם וְשֶׁלֹּא לְהַעֲרִיב, אֵינוֹ רָשָׁאי לְכַפֵּן. מְקוֹם שֶׁנִּהְיָגוּ לָזוֹן, לָזוֹן, לְסַפֵּק בְּמַתִּיקָה, יִסְפֵּק. הַכֹּל כְּמִנְהַג הַמְּדִינָה". בקריאה שטחית נאמר כאן שעלינו לנהוג לפי מנהג המקום, החוק הבלתי כתוב. עיון עמוק יותר מלמד אותנו, לדעתי, שלפנינו לא סעיף קטן נוסף בספר החוקים, אלא עיקרון מוסרי יסודי, אולי אנוטי-ליברלי: אסור לנו לנצל את חולשתו של האחר למרות הסכמתו לכך! מעתה עלינו לחזור ולעיין בפסוקים הקלאסיים שבספר דברים (כד, יד-טו): "לֹא תַעֲשֶׂק שֹׁכֵר עֲנִי וְאֶבְיוֹן מֵאַחִיד אוֹ מִגֵּר... כִּי עֲנִי הוּא וְאֶלְיוֹ הוּא נִשָּׂא אֶת נַפְשׁוֹ". ביטוי מופלא! הרשב"ם, בעל הפשט, מפרש "נִשָּׂא אֶת נַפְשׁוֹ - מתאווה נפשו כדי לאכול שכרו". סבו רש"י, פירש בעקבות המדרש (ה'ספרי'): "אל השכר הזה הוא נושא את נפשו למות, עלה בכבש ונתלה באילן". בעקבות האבטלה כדי להביא לחם עוני לביתו, יוותר הפועל על זכויותיו, כולן או חלקן, ויעבוד אף בתנאים המסכנים את חייו. בעל 'אור החיים' הכליל קביעה זאת: "שהגם שעושק שכר שכיר אינו אלא גוזל ממון אף על פי כן אין עונשו ממון אלא נפשות". דיני ממונות עם פועל או פקיד עני החי ממשכורתו, הם דיני נפשות! וה'אור החיים' מוסיף: "ומעתה יהיה המשפט נפש תחת נפש". גזלה נעשית בכוח ובאלימות, נגד רצונו של האדם. אולם העושק יכול להיעשות אף בהסכמת הנעשק. "וְאֶלְיוֹ הוּא נִשָּׂא אֶת נַפְשׁוֹ" מבטא לדעתי גם עושק זה, את ניצול החולשה האנושית על ידי החזק, ניצול הפועל המסתכן, העובדת המוטרדת בעבודתה, האישה המדורדרת לזנות, ואף, האיש הקטן, העומד חסר ידע ואונים, מול הטכנאי המטפל באחד ממכשיריו. המאבק בעושק זה היא כמעט דרישה "בלתי-אנושית", אך היא חובתנו. ואף עם העושק נעשה במסגרת החוק.

במסגרת החוק? על כל פנים, מול אין-האונים של החוק, המאפשר באופן פרדוכסלי את העושה. לפנינו תחיקה חברתית ומרשימה, אבל המציאות האכזרית מכניעה אותה דרך סדקיה. אם עובד מקבל קביעות אחרי תשעה ירחי עבודה, הרי שבמציאות יפוטרו רבים אחרי שמונה. חברות כוח אדם יעקפו את כל ההוראות שבאו לתת רווחה לעובד. ואם כלו כל הקיצים, ניתן להעביר לחו"ל את המפעלים כדי להשתמש בכוח אדם זול יותר. כך מייצאים אנו את העבודה המכבדת את בעליה וממירים אותה בייבוא אבטלה. איך היה מנסח זאת רבי נחמן מברסלב, ניהפך למדינה עשירה שרוב תושביה עניים ומובטלים. אין מזור בחוק, וחוקי העבודה הפכו לרבים כלים ריקים מתוכן או מלאי כלימה. וגם ארגוני הפועלים, על פי רוב, מגינים על החזקים שגם הם לא נקיים מעושה. אין לנו להישען אלא על הרגש המוסרי שבתוכנו. ואולי עדיף שמדינתנו תהיה קצת פחות עשירה, אך תושביה יהיו קצת יותר מאושרים; היום, ולא באחרית הימים הכלכלי.

הסיבילה השלישית כותבת שרומא "תהרוס הכל ותמלא הכל רעות, באהבת בצע מבישה בעושה העשוי ברשע" (קפח-קפט). תלמידיו של אברהם אבינו לעומת זאת נדרשים להישמע "אל הצדק... ולא אל אהבת בצע המולידה רבבות רעות... ולהם מדות צדק בשדות ובערים ולא יעשו בניהם שוד לילה... ולא יסיג שכן את גבולות ארץ שכנו. ולא יעצור איש עשיר את האביון, ולא יענה אלמנות כי אם יעזור להן תמיד בספקו להן בגד, יין ושמן, ותמיד ישלח העשיר בעם חלק מקצירו, לאשר אין להם דבר וחיים בעוני. וימלא דבר הא-ל הגדול, שירת התורה, כי יצר שוכן שמים את הארץ לכל בני האדם יחד" (רלד-רמז). מצוותיה של פרשת בהר הם אקורדים מרכזיים בשירת התורה הזאת.